

Владимир Рибич*Одељење за етнологију и антропологију**Филозофски факултет**Универзитет у Београду*vrubic@f.bg.ac.rs

Политичка мобилизација српских комуниста у првој фази "Антибироградске револуције"*

Апстракт: У овом раду ћу анализирати конкретне акције и легитимације, као и елементе акционе и легитимацијске основе политичке мобилизације српских комуниста спроведене у првој фази "Антибироградске револуције", која је започета Милошевићевим иступањем у Косову Пољу априла 1987., а завршена унутарпартијским обрачуном на Осмој седници ЦК СК Србије, септембра исте године. Наравно, настојаћу и да реконструишем политички контекст у којем је та мобилизација спроведена.

Кључне речи: политичка мобилизација, српски комунисти, "Антибироградска револуција"

Политичка мобилизација се састоји од акција и њихових легитимација насталих на акционим и легитимацијским основама. Акционе основе проистичу из базичне структуре политичког поретка, под којом подразумевамо принципе политичког организовања и деловања. Легитимацијске основе свој извор имају у базичним политичким вредностима, односно идејама које легитимишу политички поредак.

Политичка мобилизација може бити формална и неформална. Формална политичка мобилизација се врши у постојећим политичким институцијама и организацијама, док се, како сам на другом месту написао, неформална политичка мобилизација

...спроводи онда када политички лидери не могу да реализују своје циљеве у постојећим политичким институцијама и организацијама, па им је потребно да се позову на "спонтано" исказану "аутентичну" вољу народа. Чак и када не утичу на генерисање неформалне политичке мобилизације, политички званичници могу да

* Текст је резултат рада на пројекту Културни идентитети у процесима европске интеграције и регионализације (бр. 147035), који Министарство науке Републике Србије финансира у целости.

је искористе за промоцију до тада потиснутих политичких ставова и захтева (Рибич 2008а, 229).

У једном од својих ранијих радова, "Антибирокуратску револуцију" сам дефинисао као "обрачун унутар Савеза комуниста (СК) Србије, који се одиграо у периоду од 1987. до 1989. године, уз најширу мобилизацију грађана, и чији је резултат уставно преуређење Србије" (Рибич 2009, 185–186). Њена прва фаза је започета иступањем Слободана Милошевића у Косову Пољу, априла 1987., а завршена је коначним обрачуном с фракцијом Ивана Стамболића на Осмој седници Централног комитета Савеза комуниста (ЦК СК) Србије, септембра исте године. Ту фазу карактерише формална политичка мобилизација коју је спровео Слободан Милошевић унутар СК Србије, као и тек успостављено савезништво са главним актером неформалне политичке мобилизације, прецизније, грађанским покретом косовско-метохијских Срба. Иако је политичка мобилизација у првој фази "Антибирокуратске револуције" спроведена претежно унутар официјелних политичких институција и организација, она се, захваљујући значајној улози медија, одвијала пред очима најшире јавности, што није био случај с ранијим обрачунима између фракција СК.

Друга и последња фаза "Антибирокуратске револуције" је започета убрзо после Осме седнице, да би се, након рушења војвођанског, косовског и црногорског руководства 1988. и 1989. године, завршила усвајањем амандмана на републички Устав, чиме су створени услови за реинтеграцију покрајина у политички, правни и економски поредак Србије. У тој фази, актери неформалне политичке мобилизације су апсорбовани у широк друштвени покрет, над којим су официјелни партијски органи и државне институције прогресивно преузимали контролу.

У овом раду ћу анализирати конкретне акције и легитимације, као и елементе акционе и легитимацијске основе политичке мобилизације српских комуниста спроведене у првој фази "Антибирокуратске револуције" која је, како сам навео, завршена Осмом седницом ЦК СК Србије. Наравно, настојаћу и да реконструишем политички контекст у којем је та мобилизација спроведена. Такође, неопходно је да и овом приликом нагласим да, за разлику од српских и југословенских комуниста, у чијој је реторици национализам одређен као изразито негативан друштвени феномен, ја третирам национализам као "вредносно неутралан теоријски појам" и "основни елемент модерног политичког идиома који дефинише оквир модерног политичког мишљења и деловања", при чему називам националистичким "свако политичко мишљење и деловање засновано на националном идентитету и чији циљ је могуће дефинисати као национални интерес" (Ribić 2007, 151; Рибич 2008б, 54-55).

Већ сам раније указао на парадокс да је, управо због постојања српског националног консензуса о државном јединству Србије и Југославије, а самим тим и о државном јединству Срба, дошло до обрачуна између Милошевићеве и Стамболићеве фракције у СК Србије. У контексту појачаног притиска опозиционих националистичких интелектуалаца из сфере цивилног друштва и појаве грађанског покрета Срба с Косова и Метохије, који је дефинитивно извео политику из државних и партијских органа на улице, "Антибирокупатска револуција" је задовољила потребу српских комуниста за политичком мобилизацијом, путем унутрашње диференцијације. Јавно оптужујући Стамболићеву фракцију за опортунизам, инертност и незаинтересованост за српске националне интересе, Милошевић је, с једне стране, припремио СК Србије за нове услове политичког деловања, док је, с друге стране, симулирао плурализам, што је још увек партијски неорганизованој опозицији значајно сузило простор за деловање (Рибић 2009, 211). Заправо, комплексан и амбивалентан однос између "елите, критичке интелигенције и незадовољних сегмената становништва" успоставио је, како Дејан Јовић наглашава, "сасвим друкчију структуру политичке сцене у односу на ону у којој се сва политика водила само унутар елите" и означио "почетак институционализације политичког плурализма, а тиме и крај монопола Савеза комуниста Југославије" (Јовић 2003, 326).

Политичка криза у Србији и Југославији, која је ескалирала након националистичке побуне Албанаца на Косову и Метохији 1981. године, створила је масовно незадовољство Срба, чија се прва демонстрација догодила у августу 1983. године, када се око сто хиљада људи окупило на сахрани Александра Ранковића, некадашњег потпредседника Југославије. Ранковић је смењен на Брионском пленуму 1966. године, што је омогућило промовисање нове националне политике засноване на радикалној децентрализацији Србије и Југославије. Званични разлог за његову смјену је било наводно прислушкивање Јосипа Броза Тита, председника Југославије, али је преовладало мишљење да је Ранковић уклоњен као препрека новом, Кардељевом концепту Југославије и југословенства, који је коначно верификован Уставом из 1974. године. Масовни испраћај преминулог Ранковића био је "јасан знак да су многи Срби сматрали да је његово смјењивање било неоправдано и да је с том смјеном почела дубока криза Југославије" (Јовић 2003, 334).¹

¹ Славољуб Ђукић пише да су присутни на Ранковићевој сахрани скандирали његов надимак ("Лека, Лека!"), а да је том догађају Председништво СК Југославије посветило чак "три седнице у време тешке економске кризе, а расправу су највише подстицали представници Хрватске, Босне и покрајинци". Пошто је баш у то време "драматично отворено питање положаја Републике Србије, ат-

Те исте 1983. године, 10. јула, на састанку Прве и Друге подружнице Социјалистичког савеза радног народа (ССРН) 16. месне заједнице у Косову Пољу, зачет је грађански покрет косовско-метохијских Срба. Једина тачка дневног реда је била "политичко-безбедносна ситуација и исељавање", а на састанку су, како констатује хрватски новинар Дарко Худелист, изговорене "многе тезе што ће касније, у другој половини осамдесетих, постати темељним слоганима националног покрета". Инсистирало се на томе да се Срби исељавају са Косова и Метохије зато што су дискриминисани, при чему је наглашавано да за то није крив албански народ, већ покрајинско руководство у којем су, иначе, доминирали Албанци (Hudelist 1989, 196-197).²

Ипак, југословенска јавност је сазнала за неформалну политичку мобилизацију косовско-метохијских Срба тек у октобру 1985. године, када се појавила петиција 2016 незадовољних житеља покрајине, а коју је у наредних годину дана потписало сто хиљада људи. Након што су констатовали да је "окупиран (је) део Југославије, простор нашег историјског и националног бића, а геноцид фашиста над нама Србима на Косову и Метохији стекао (је) право грађанства", потписници петиције су захтевали одржавање хитних ванредних седница Скупштине СФРЈ и Скупштине СР Србије, на чијем дневном реду би се нашли њихови захтеви. Они су,

мосфера на Ранковићевој сахрани узимана је као доказ национализма у Србији и посебно лоших политичких прилика у Београду" (Ђукић 1992, 70–71). Зато је југословенско партијско руководство критиковало београдску партијску организацију, на чијем је челу био Иван Стамболић, да је изгубило контролу у главном граду. Дејан Јовић указује да, овом приликом, Стамболић "није поражен, али је (заувијек) изгубио повјерење осталих југословенских политичара" (Јовић 2003, 334).

² Марина Благојевић издваја три међусобно повезана облика дискриминације којој су били изложени Срби на Косову и Метохији, током седамдесетих и осамдесетих година 20. века. Неформална или директна дискриминација се одвијала "на нивоу примарних група", у виду изазивања страха и осећања угрожености, ограничавања слободе кретања, угрожавања деце, физичког и вербалног насиља, претње силовањем и силовања, као и економске штете наношене домаћинствима. Институционална дискриминација је била присутна "у оквиру система друштвених и привредних институција", а до ње је долазило приликом запошљавања, у односима међу запосленима, "успостављањем негативне селекције за пријем и напредовање унутар Партије", као и онемогућавањем било какве интервенције у органима власти којом би се елиминисала дискриминација. Идеолошка дискриминација се огледала у "неједнаком третману различитих друштвених група на нивоу друштвене свести", а манифестовала се као стварање једностране медијске слике "о ономе што се догађа на Косову", што је довело до "снажне поделе јавног мњења по линији етничитета" (Blagojević 2002, 279-284; Blagojević 2008, 109-113).

између осталог, захтевали: гаранцију остваривања њихових "основних људских права по Уставу СФРЈ и међународним конвенцијама"; да Србија "добije исти статус државности као и друге републике у Југославији"; да се "сместа из органа власти Покрајине и Републике искључе и подвргну одговорности великоалбански шовинисти, који су инспирисали, водили и воде побуну на Косову и Метохији и омогућили освајање територије Југославије од стране великоалбанских шовиниста", али и одговорност "за кадрове српске националности који су својим опортунизмом и каријеризмом служили и служе тој идеологији"; отказивање даљег гостопримства емигрантима из Албаније, насељеним од 6. априла 1941. године до данашњег дана, без обзира да ли су насељавани по Мусолинијевом програму или, касније, по пројекту Енвера Хоџе"; поништавање свих купопродајних уговора "продатих српских имања, без обзира да ли су их од нас изнудила физичка или правна лица"; да се "под надзором републичке и савезне власти без одлагања спроведе повратак прогнаних српских породица"; да на Косову и Метохији службени језик буде исти "као на територији целе републике Србије"; укидање албанске заставе "са симболима које сада има"; да највиши партијски органи изврше рехабилитацију "свих кадрова који су због ангажовања против великоалбанских шовиниста морално и политички дискредитовани, пали као жртве те идеологије која је обелодањена"; да се "приликом запошљавања и делегирања суспендују постојећа нелегална правила заступљености по кључу, што је супротно Уставу и основним људским правима, и да се приступи примени паритета"; да "у раду скупштина по нашим захтевима учествује делегација од потписника ове петиције коју ми одредимо"; и друго ("Peticija 2016 грађана КиМ" 2009, 191-194).

Дејан Јовић констатује да су, из перспективе политичке елите, "Срби с Косова тражили (су) једноставно немогуће: ревизију не само Кардељевог концепта него и цијелог социјалистичког наратива". Чак ни српски политичари, "који су сад већ отворено пропитивали Кардељев концепт", нису могли да прихвате "тако радикалне захтјеве", па су "осудили петицију као акт српског национализма". Такође, сам језик којим је написана петиција "био је изненађујуће сличан језику до тада коришћеном само у Удружењу књижевника Србије" (Јовић 2003, 353). Нарочито је, како наглашава Јасна Драговић-Сосо, био сличан језику петиција Одбора за слободу мисли и изражавања на чијем је челу био Добрица Ћосић, писац и дисидент (Dragović-Soso 2004, 204). У разговору с новинаром Славољубом Ђукићем, сам Ћосић тврди да је одбио молбу представника косовско-метохијских Срба да напише текст њихове петиције, пошто је сматрао да они то "треба да учине по својој памети". Истом приликом, један од најпознатијих српских писаца је објаснио своју улогу у акцијама грађанског покрета Срба с Косова и Метохије:

Покретач, наравно, нисам. Нешто је друго истина. У време када су српски политичари били глуви на њихове захтеве и кочили сваку њихову акцију за одбрану основних људских права, ја сам са њима одржавао интензивну сарадњу. Али, у политичком и моралном смислу, та сарадња никада није прелазила оквири једне слободне размене мишљења. Увек је била потпуно демократска и саветодавна. Ниједног тренутка се нисам представио као човек који хоће да их води. Напротив, на све њихове жеље да им уобличим политички програм, одговорио сам: ја вам могу као искусан човек и ваш савременик дати своје мишљење, али да га узмете у обзир само као једно од могућих мишљења. Јер ја са вама нисам равноправан ни у патњи, ни у исходу и последицама вашег чина (Ђukić 1989, 302-303).

Иако најпознатији и најјутицајнији, Ћосић није био једини српски опозициони интелектуалац који је подржао покрет косовско-метохијских Срба. Како констатује Драговић-Сосо, српска интелектуална опозиција је, средином осамдесетих година, пренела "средиште свог политичког активизма са борбе за слободу изражавања на такозвано косовско питање", чиме је постала "де факто политичка опозиција, која је непосредно оспоравала политику државе и српској јавности нудила алтернативну политичку платформу" (Dragović-Soso 2004, 175-176). Заправо, критички оријентисани српски интелектуалци су се повезали с косовско-метохијским Србима поводом "случаја Мартиновић" из 1985. године. Службеник Југословенске народне армије (ЈНА) и земљорадник из Гњилана Ђорђе Мартиновић је хоспитализован због повреда у аналном пределу нанетих разбијеном флашом, а полицији је испричао да су га на његовој њиви напала два Албанца. Међутим, заплашени могућим политичким последицама овог догађаја, Армија и покрајинске власти су извршили притисак на Мартиновића да промени свој првобитни исказ и "призна" да се сам повредио током сексуалног самозадовољавања. Ова званична верзија је била нарочито популарна међу припадницима државне и партијске елите у Хрватској и Словенији, као и у њима лојалним медијима. С друге стране, безрезервном подршком Ђорђу Мартиновићу, српска критичка интелигенција је постала мера "патриотизма и одлучности". Такође, како указује Јовић, "случај Мартиновић" је "помогао да се она профилира као национална снага која брине о српским националним интересима који су угрожени прије свега на Косову", као и да се "повеже с масама, прије свега Србима на Косову, те да тако изађе из уског круга интелектуалних институција и постане значајан фактор (ако не и предводник) ширег покрета" (Jović 2003, 352). У складу с тим, Удружење књижевника Србије (УКС) је, током 1986. и 1987. године, организовало читав низ јавних трибина и петиција подршке косовско-метохијским Србима (Gojković 2002, 407-409), чиме је одбрана националних интереса повезана с демонополизацијом политичког живота у Србији и Југославији. Један одломак из Ћосићевог говора одржаног 13. маја 1987. године у седишту УКС експлицитно сведочи о успостављању такве везе:

...Јер Косовско питање није само косовско питање. Садашње Косово – то је слом једне идеологије и њеног поретка, па се једино на истинама о тој несрећи Југославије и данашњих генерација, истинама о њеним узроцима и последицама, може тражити пут у извеснију будућност ове земље. А те истине не могу више бити монопол Савеза комуниста и ниједног партијског државног форума, него сазнање, искуство и визија целокупних умних снага народа које су позване, које једино и могу да нађу излаз из ђорсокака у који нас је довела једна наопака и кобна политика (Ћосић 1992, 136-137).

Ипак, лаички интелектуалци нису били први политички актери из сфере цивилног друштва у осамдесетим годинама који су се бавили питањем Косова и Метохије, већ је то било свештенство Српске православне цркве (СПЦ). Већ у априлу 1982. године, двадесет један свештеник је потписао "Апел" упућен државном врху Србије и Југославије, Светом архијерејском сабору и Светом синоду СПЦ, којим је подигнут глас "у заштиту духовног и биолошког бића српског народа на Косову и Метохији". Борба свештенства СПЦ за права косовско-метохијских Срба је настављена петицијама, чланцима у црквеној штампи, учешћем на скуповима у седишту УКС, али и "дипломатским" активностима. Још 1982. године, група епископа је боравила у Конгресу САД и Стејт департменту где је тражила "интервенцију" у корист српских интереса на Косову и Метохији, а 1984. године, руски патријарх Пимен је испред манастира Грачаница дочекан "масовно и егзалтирано" (Radić 2002, 303-306).

Баш зато што је грађански покрет Срба с Косова и Метохије добио безрезервну подршку опозиционих интелектуалаца и свештенства СПЦ, државни и партијски органи су према њему били критични и резервисани. Због тога је покрет радикализовао своје деловање периодичним долазцима у Београд и претњама колективним исељавањем са Косова и Метохије. Покрајинске власти су одговориле репресивним мерама тако што су, почетком априла 1986. године, ухапсиле Косту Булатовића, једног од лидера покрета. Уследиле су масовне демонстрације у Косову Пољу које се нису смириле ни након што је Булатовић пуштен из притвора. Власти су биле узнемирене оваквим развојем догађаја, па је у Косово Поље, 6. априла, дошао председник ЦК СК Србије Иван Стамболић у друштву с покрајинским функционерима Кољом Широком, Аземом Власијем и Бранком Шкембаревићем (Hudelist 1989, 25-28). У свом обраћању на збору локалних активиста и руководства Социјалистичке Аутономне Покрајине (САП) Косово, Стамболић је, пре свега, захтевао борбу против албанског иредентистичког национализма:

...Пред вама, пред Савезом комуниста и пред свим организованим снагама је задатак одлучне борбе за задавање одлучног ударца остацима албанске иреденте. То значи да није једноставно, њу често није лако ни препознати, није лако на

време открити али морамо себи ставити у задатак, и у склопу тога и политику треба мењати: за сваки деликт који иде на угрожавање међунационалних односа, на угрожавање личности и њеног интегритета на националној основи, морамо за та дела суровије кажњавати него за све друге деликте политичког или другог карактера (аплауз) (Stambolić 1988, 161).

Истом приликом, Стамболић се zaloжио и за промене унутар покрајинских државних и партијских структура које би се извршиле обрачуном

...са оним делом надмене, осине бюрократије, бюкратама који у ствари својом надменошћу спречавају да правда буде једнака за све, да пред правдом буду једнаки сви, и у ствари та бюрократија најжешћа је у оним државним службама које опслужује све грађане, а то изазива и највеће незадовољство у народу, а то незадовољство највећим делом је изгледа међу српским и црногорским живљем. Због тога се ту мора брзо засећи, као што смо у неким другим непријатељским случајевима учинили, ту мора да пресечемо ствари, морамо ствари да преокренемо (Stambolić 1988, 162).

Међутим, да би се све ово постигло, потребно је, према Стамболићу, да се иде "кроз систем, његове институције, а не да идемо другим путем, да се боримо и да идемо на оне који руководе, да не верујемо, ако не ваљају да их мењамо". Треба избегавати "збороване и демонстрације", пошто "то не може да решава, то само може да донесе велико зло и донесе опасности са којим се можемо суочити" (Stambolić 1988, 162-163).

Након такве одбране институција система, логично је уследио позив на обрачун са српском националистичком опозицијом:

Разуме се, много тога што се ових дана након последњих година, догодило на Косову, објективно иде на руку и српским националистима, и не само у Србији него и широм Југославије, иде и на руку протетичким снагама и четничкој емиграцији. То угрожава безбедност грађана на Косову, исељавање Срба и Црногораца, то компромитује један од основних принципа уставног поретка СФРЈ: равноправност народа и народности.

Али, никако то не могу бити објашњења и оправдања да би се оправдао опортунизам, или да би то било кога задржавало од борбе против српског национализма. Управо и због тога је велика одговорност свих комуниста на Косову понајвише, а опет и у СР Србији и Југославији, да настави и појача планирано, организовано и пуно садејство у борби против свих национализма, и албанског и српског. И зато, без обзира на разне околности и узроке неких појава о којима сам говорио, о којима морамо водити рачуна, анализирати их и на основу тога планирати и водити наше акције да бисмо били успешнији, ми никад и нигде нећемо и не можемо у данашњим приликама, уз ниво и степен развијености који смо достигли, да се одричемо примене закона и његових санкција ако је то потребно, у борби против непријатеља. Таквим акцијама мора претходити офанзива Савеза комуниста политичким средствима и на политички начин (Stambolić 1988, 164-165).

После састанка с локалним активистима и представницима покрајинског руководства, Стамболић се обратио окупљеним грађанима испред Дома културе у Косову Пољу. Апеловао је на њих да делују у институцијама система, да одоле утицајима српске националистичке опозиције и, нарочито, да одустану од демонстрирања у Београду³:

...Морамо сви бити активнији и у оквиру Социјалистичког савеза, и омладинске организације, и у месним заједницама, у предузећима. Овде на лицу места, да о свему раправљамо, овде на лицу места једни другима да помажемо да из тешкоћа што пре изађемо.

Овде је право место где се сви ваши проблеми могу решити, свако друго је погрешно место (Аплауз, повици: Тако је). Не тражите то друго место и не идите од ваших прагова, не дајте да вас неко манипулише, не дајте да неко на вашем оправданом незадовољству покуша да спроведе своју злу намеру, своје опасне намере по све нас (Аплауз, повици: Тако је). (...)

Не поводите се за било ким ко кочи наш напредак. Обавестите нас, ми из Београда морамо овде доћи, да са вама решавамо те проблеме а не ви к нама у Београд. Захтевајте, ми ћемо вам доћи на ноге. Све остало иде на руку непријатеља и ствара проблеме са несагледивим последицама. Останите и будите достојанствени, као што сте то успели и ових дана иако сте били нервозни и љути (Stambolić 1988, 166-168).

Већ следећег дана, 7. априла, 550 Срба с Косова и Метохије се оглушило о Стамболићев апел и дошло у Београд, где су се сусрели с представницима југословенског државног и партијског врха (Hudelist 1989, 27-28). Ипак, показало се да су њихове демонстрације пружиле Стамболићу добру прилику да, на седници Председништва ЦК СК Југославије, одржаној 8. априла 1986. године, поново укаже на проблем увећаног иселјавања Срба с Косова и Метохије, као и на потребу већег ангажовања савезних и републичких државних и партијских органа у јужној српској покрајини:

Централни проблем, као што смо давно констатовали, и у чему смо слогу постигли, јесте проблем иселјавања. После свега овог мислим да можемо такође констатовати да ми још увек нисмо изнашли адекватне одговоре, борбене, делотворне одговоре који би направили заокрет у овоме. Почетни резултати, појединачни, и углавном за Косово и његово руководство везане акције да се ствар преокрене, не дају резултат. Дали су неколико позитивних примера, које смо покушали да афирмишемо и да о њима говоримо. Јер, иселјавање се опет појачава. У фебруару је кулминација. Међутим, ми немамо, а неопходан је заиста прави пројект који ће бити прави одговор на основни контрареволуционарни циљ ет-

³ Дан раније, 5. марта, на заједничкој седници председништва СФРЈ и ЦК СКЈ, Стамболић је нагласио да чести протестни доласци већих група косовско-метохијских Срба у Београд стварају "опасност шире побуне" (Stambolić 1988, 157-158).

нички чистог Косова. Веома је реална опасност да у најнепосреднијој будућности тај циљ буде остварен, са последицама о којима смо сви говорили, међународним и домаћим. Губимо ли битку са контрареволуцијом?

Суочени смо такође, на основу свега тога, са једним спонтаним, све организованијим покретом маса, који проистиче из тог тешког реалног стања ствари, са покретом маса који нужно, уз паролe производи и производиће своје лидере. Он успева, задњих месеци, да легализује праксу више или мање масовног долажења у Београд и тражење решења ван Покрајине за своју ситуацију, за своју невољу и своје неприлике. Без обзира што у том народу особитог поверења, неопходног, нема ни у федерално ни у републичко руководство, али пошто је оно изгубљено у покрајинско, готово потпуно, траже се ван покрајине решења, нада.

Пред нама је основни задатак пресећи то. Требало је проблеме решавати тамо где се једино могу решити. Мислим да је у много чему, и што се на све нас односи, присутан један изузетно бирократски однос према народу, стању у њему, невољама његовим, расположењима и незадовољствима оправданим. Кад жалбе у Републику добијамо, опортунистички сматрамо да није zgodно да се мешамо Покрајини у те ствари па или их бацамо у кош или враћамо покрајинским органима на које се они жале (Stambolić 1988, 170-171).

Све ово је било увод да, у истом говору, Стамболић нагласи да се "мора манифестовати максимално јединство целе Југославије у односу према Косову", као и да је нужно "докрајчити диференцијацију у врху покрајинског руководства", што подразумева и смену Срба и Црногораца у њему који "немају поверење у српском и црногорском народу на Косову" (Stambolić 1988, 171-172):

Први критеријум у избору кадрова у руководству мора бити поверење које имају у народу, истинско, проверено, стварно, и не морају по свему одговарати нашим жељама и критеријумима. Нека су понекад и својеглави и дрчни. У суочењу са стварношћу и одговорношћу за њу сви ће вршити и корекције, бирати оне који су на правим позицијама. Али, вршити корекције у свом ставу које су политички прихватљиве и могуће. Нико ништа без подршке народа не може учинити, променити, одбранити (Stambolić 1988, 172).

Стамболић није експлицирао на које то неконформистичке кандидате за нове руководеће кадрове мисли, али се одговор, можда, крије у оном делу истог говора у којем јасно открива ко је спасио комунистичку елиту од опасности у којој је лако могла да се нађе:

Чини ми се да смо у овом тренутку, ових дана, били на ивици највећег ризика: да се пред оним скупом од седам хиљада људи, јавио неки националиста да одржи вешт говор, да ми више у тај народ не би могли ући, ми који овде седимо.

Мој је утисак, слушајући активисте у Косову Пољу, не ове јуче овде, да је све остало у оквирима мирног и достојанственог ипак, захваљујући дејствовању унутар те масе наших активиста, али активиста у месној заједници и готово искључиво њиховом (Stambolić 1988, 171).

Верујем да је овом похвалом групе активиста СК и ССРН из једне козовополске месне заједнице (који су, заправо, били лидерско језгро грађанског покрета Срба с Косова и Метохије), Стамболић покушао да направи политичко савезништво које би уклонило апсурд да, иако су делили став да покрајине треба да буду интегрисаније у политички, економски и правни поредак Србије, то јест да "та република мора постати једнака свим другим републикама", односи између српске политичке елите и незадовољних Срба из јужне покрајине "нису никад били затегнутији" (Јовић 2003, 354). Ипак, показало се да сам Стамболић није био спреман за такво савезништво, пошто се, како објашњава Дејан Јовић, нашао "пред немогућим избором":

...или да се стави на чело покрета незадовољних, те да се претвори у полуопозиционара, или да користи репресију да сузбије (макар и привремено) изворе нестабилности поретка којем је председавао. Невољан да учини ни једно ни друго, он је одлучио помакнути се на формално мање важну, али сада све значајнију функцију, поставши председник председништва Србије. Сматрајући да више не може много тога учинити унутар саме Партије (што због губитка угледа који је СК Србије сада осећао на сваком кораку, а што због принципа демократског централизма који му је везао руке на савезној разини), Стамболић је одлучио нагласити важност државе у новим околностима. Уосталом, радило се о писању Устава и односима у републици, па је имало много смисла да се и он одлучи за државну функцију. Партију је препустио млађим и динамичнијим снагама... (Јовић 2003, 358)

Међутим, годину дана касније, Слободан Милошевић је направио избор за који Иван Стамболић није био спреман. Наиме, Милошевић је још 1986. године наследио Стамболића на месту председника ЦК СК Србије, а у марту 1987. године, добио је позив од Азема Власија, председника Покрајинског комитета СК, да посети Косово. Српски лидери с Косова и Метохије су били незадовољни због тога што није била предвиђена посета Косову Пољу, па су инсценирали покушај исељавања једног од њих, због чега је, 17. априла, дошло до демонстрација. Окупљени Срби су позвали Милошевића да дође у Косово Поље, што је он и прихватио. Тако је, 20. марта, Милошевић стигао у друштву Азема Власија и Кољ Широке, члана Председништва ЦК СК Југославије, где га је дочекало две до три хиљаде окупљених грађана којима је обећао да ће поново доћи 24. марта и одржати збор посвећен њиховим проблемима (Николић 2006, 75-78; Hudelist 1989, 32-34).

Договореног дана, у сали локалног Дома културе, Милошевића, Власија и Широку је чекало око 300 делегата из свих крајева Покрајине. Међутим, убрзо након почетка збора, дошло је до сукоба између полиције и 15 хиљада грађана који су покушавали да продру до зграде Дома културе. Милошевић је, заједно са Власијем, изашао напоље и успео да смири гра-

ђане и полицију, а на жалбе демонстраната да их полиција "бије" одговорио чувеним речима: "Нико не сме да вас бије, овај народ не сме нико да бије!". Милошевић је, преко импровизованог озвучења, затражио од демонстраната да сами одржавају ред, а збор у Дому културе је настављен (Николић 2006, 78-82; Hudelist 1989, 34-36). Након 13 сати расправе, Милошевић је одржао свој познати говор у којем је, с једне стране подржао покрет косовско-метохијских Срба и пружио му политички легитимитет, а, с друге стране, јасно нагласио чије се савезништво и подршка не смеју прихватити:

У завршници овог разговора хоћу да кажем реч две и о томе како се оцењују, како се квалификују овакви наши скупови. Сасвим кратко, овакви скупови нису скупови националиста. Овакви скупови нису скупови непријатеља. Али баш зато, знам да тако мисли већина народа и у овој сали и ван ње, не смемо дозволити управо зато што ово нису скупови непријатеља већ грађана, не смемо дозволити да невоље људи злоупотребљавају националисти којима сваки поштен човек мора да се супротстави. Ми морамо чувати братство и јединство као зеницу ока. Јер само на томе, и данас када је братство и јединство угрожено, ми морамо и можемо да победимо. Нити хоћемо, нити можемо да људе делимо на Србе и Албанце, већ морамо да правимо разграничење на поштене и прогресивне који се боре за братство и јединство и националну равноправност и на контрареволуцију и националисте с друге стране. Ако тај фронт, другарице и другови, не створимо и не ојачамо га, нема ни Косова, нема ни Србије, нема ни Југославије (Милошевић 1989, 140).

У наставку говора, Милошевић је указао на проблеме с којима се Југославија суочава, али је и критички говорио о способности Партије да их реши. Такође, позвао је на политичку мобилизацију успостављањем јединства у Партији и друштву:

Свима је данас, у читавој Југославији, јасно да је Косово велики проблем нашег друштва који се врло споро решава. Морам, међутим, да вам кажем да је Косово било једини проблем, или бар једини велики проблем југословенског друштва, ствари би се сигурно решавале брже и боље.

Али Косово нас је погодило као најтежи проблем кад и тешка економска криза, кад је драстично опао стандард, када су расле цене, када је било све више незапослених.

А затим и политичка криза: Југославија је као земља уздрмана сепаратизмом и национализмом као што знате у многим својим крајевима, мада ни издалека као овде на Косову, и најзад, када су антијугословенске и антикомунистичке снаге све присутније и све агресивније. Као што видите, одједном у исто време било је много озбиљних проблема и зато наше друштво и Савез комуниста имају тешкоће и показују спорост у њиховом решавању.

А у решавању свих ових проблема Савез комуниста није увек био јединствен, па према томе није могао ни да буде довољно ефикасан. Не говорим ово као оправдање, јер на то не бих имао ни право, већ као констатацију.

Да бисмо решили проблеме на Косову, као и све друге проблеме које имамо, неопходан нам је јединствен Савез комуниста и то јединство је најважнији задатак с којим је Партија данас суочена. Тај захтев за јединством упутио је скоро сваки говорник са управо одржане дводневне седнице ЦК Србије. Ја сам уверен да смо ми направили крупан корак ка јединству и СК Србије и СКЈ.

И заиста, јединством можемо да решимо многе проблеме, готово све. Без јединства не можемо ниједан (Милошевић 1989, 141).

Када је завршио говор, Милошевић је изашао пред Дом културе, где га је одушевљена маса дочекала узвицима: "Слобо, слободо!". Коста Николић указује да је, "у каснијој митологизацији", тај Милошевићев косовопољски говор "на једној страни, пре свега на западу Југославије, оцењен као почетак похода српског национализма у званичним партијским и државним структурама Србије, а на другој је почео да се ствара мит о националном вођи". Не слажем се с Николићевом констатацијом преузетом од Јовића да "Милошевић није рекао готово ништа ново што пре једне године на истом месту није већ рекао Иван Стамболић", а да је сва разлика у драматичнијем контексту и говору који је "садржавао елементе оптимизма и чврстине, изречене једноставним и јасним речима" (Николић 2006, 85; Јовић 2003, 378). За разлику од Стамболића који је нагласио да треба избегавати "збороване и демонстрације" због опасности и зла које такво политичко деловање може да донесе, Милошевић је окупљања косовско-метохијских Срба назвао "нашим скуповима" који "нису скупови националиста" и "нису скупови непријатеља", чиме је пружио политички легитимитет српском грађанском покрету и имплицитно му поручио да у њему види активног савезника.

С друге стране, и косовско-метохијским Србима је био потребан савезник у партијској и државној елити. Како објашњава Мирослав Шолевић, он и његови сарадници су читаву инсценацију иселјавања и протесте из априла 1987. године приредили да би Милошевића

...натерали да дође у Косово Поље и рекли шта мислимо. Али, и да видимо шта он мисли. Надали смо се да је борбен и храбар човек и да ће имати храбрости да нас прихвати. Настојали смо да нас било ко прихвати. Да каже: То је мој народ, аман-заман, људи имају право! И да буде уз нас и са нама. И курир у Скупштини Србије, или у некој другој српској институцији, ако је био уз нас, ми смо то сматрали крупним успехом. Јер, све време смо били одбачени. До тог априла 1987. ми немамо никакву сарадњу, никакав договор, никакав контакт са руководством Србије. Нико нас није прихватио. Све што смо од њих чули биле су приче које смо слушали од 1945. наовамо. Те приче нам никад ништа нису донеле (Наведено према: Николић 2006, 76).

Успостављањем савезништва с Милошевићем, српски грађански покрет је добио заштиту од евентуалних репресивних мера федералних и

покрајинских органа. С друге стране, Милошевић је могао да протесте косовско-метохијских Срба користи за своје циљеве, као и да наводи њихове лидере да јавно критикују његове опоненте. Иако је Милошевић остварио значајан утицај на српски грађански покрет чији лидери нису желели да изгубе важног савезника, то не значи да је међу њима владала потпуна сагласност (Vladisavljević 2002, 774). До првог неслагања је дошло већ када је већина вођа покрета одбила Милошевићев захтев да не одрже протестно окупљање у Београду током Девете седнице ЦК СКЈ, 26. јуна 1987. године. Тог дана се, у Пионирском парку и на простору испред Скупштине СФРЈ, окупило неколико хиљада демонстраната с Косова и Метохије, али и из Београда, што је изазвало велику узнемиреност партијског врха чије су заседање први пут пратили улични протести. Ипак, демонстрације су постигле свој циљ, пошто је ЦК СКЈ прихватио Милошевићев захтев за утврђивање одговорности покрајинских функционера за стање на Косову и Метохији (Николић 2006, 97-103).

Важно је нагласити да Милошевић није био једини српски функционер на којег су косовско-метохијски Срби рачунали. О томе сведочи писмо од 10. јуна 1987. године које су њихови лидери упутили Стамболићу као председнику Председништва Социјалистичке Републике (СР) Србије и Милошевићу као председнику Председништва ЦК СК Србије, у којем се, поводом гласина о сукобу између њих двојице, апелује на њихово јединство (Hudelist 1989, 262-264). Касније је Шолевић објаснио тадашњи став српског грађанског покрета према Стамболићу и Милошевићу:

Непријатељи Југославије су први велики успех постигли кад су направили сукоб у српском руководству, свађу између Стамболића и Милошевића. Србији су требали и Стамболић и Милошевић у оном моменту. Да су они остали тандем, ја мислим да би демократске промене дошле на финији и другачији начин. Њих двојица и екипе и око једног и око другог, ја посматрам као део нашег покрета. Политика је много сложен, много комплексан, много тежак посао, он без једне велике координације, субординације, без различитих мишљења, без прегласавања, без борбе за позиције, без велике, огромне инфраструктуре и огромне подршке у масама не може да прође. И ја мислим да нам је, српски речено, тад пукла погибија, кад су се они двојица сукобили (Šolević 2009, 177).

Иако Шолевић и другови нису желели сукоб између Милошевића и Стамболића, покрет косовско-метохијских Срба је, заједно с опозиционим интелектуалцима и СПЦ, својим деловањем конституисао један од два елемента акционе основе политичке мобилизације која је резултовала разрачунавањем између две фракције српских комуниста на Осмој седници ЦК СК Србије, одржаној 24. и 25. септембра 1987. године. Тај елемент дефинишемо као демонополизацију политичког живота. Наиме, Милошевић је извршио формалну политичку мобилизацију унутар СК

Србије који се нашао под интензивним притиском проистеклом из сфере цивилног друштва. Увидевши на скупу у Косовом Пољу да се косовско-метохијски Срби служе сличним језиком као српски националистички интелектуалци, он се, како констатује Јовић, "морао забринути над могућношћу да се створи заједнички фронт између опозиције и маса који нитко не би могао занемарити" (Јовић 2003, 378).

Притисак цивилног друштва је коинцидирао са структурно условљеним ривалитетом између председника Председништва републичког ЦК СК и председника републичког Председништва, израслим из другог елемента акционе основе формалне политичке мобилизације српских комуниста из 1987. године. Тај елемент одређујемо као институционалну структуру политичког поретка. Наиме, још од свог доласка на чело Градског комитета (ГК) СК Београда, у пролеће 1984. године, Милошевић је стрпљиво изграђивао сопствену персоналистичку мрежу лојалних људи коју је, када је довољно нарасла, искористио за обрачун са Стамболићевом фракцијом у ЦК СК Србије. Како Славољуб Ђукић констатује, Милошевић је добро "организовао партијски апарат, који је Стамболић потценио и запостављао" (Ђукић 1992, 186). Ипак, не слажем се с Небојшом Владисављевићем да је сукоб између Милошевића и Стамболића био "типична унутарпартијска ствар која се одвијала по правилима игре у социјалистичким партијским државама, без много утицаја друштва" (Vladislavljević 2008, 175). Несумњиво је да су смрт Јосипа Броза Тита 1980. године и потоња ерозија јединства Партије на федералном нивоу покренули конфликт међу републичким елитама, као и да је највећа моћ враћена највишим партијским позицијама у републикама, што је 1987. године довело до сукоба између Милошевића и Стамболића, једнако као и 1985. и 1986. између Стамболића, тадашњег председника ЦК СК Србије, и Драгослава Драже Марковића, до тада најутицајнијег српског политичара (Vladislavljević 2008, 181-182). Међутим, демонополизација политичког живота у виду јачања политичког значаја цивилног друштва омогућила је успон политичара попут Милошевића који "није био обичан комунистички апаратчик опрезан и догматски веран устаљеним канонима политичког понашања". Најзначајније правило које је прекршио тичало се начина легитимације. За разлику од осталих комунистичких политичара чији је главни извор политичке моћи била "компартијска прваштина, олигархија која је путем тзв. кадровске политике одабирала и уздизала нове чланове", Милошевић је у јавности, односно "вољи народа" пронашао још један извор политичког легитимитета (Antonić 2002, 88–89). Услед тога, било му је изузетно важно да народ разуме поруке које му је упућивао, па је, како Дејан Јовић истиче, "у српску и југословенску политику увео нови стил јавног излагања – краћи, јаснији, револуционарнији, мање бирократски и мање форумски". Милошевићев стил излагања је "био одлучан и усмјерен на обичне грађа-

не, а не толико на саме партијске функционере". Зато му је било изузетно важно да стекне подршку медија, односно да успостави контролу над њима (Jović 2008, 54). Међутим, уместо да партијски органи надгледају њихов рад, како је до тада био случај, Милошевић је стекао подршку медија тако што је њиховим директорима и уредницима дао високе функције у СК Србије (Vladisavljević 2008, 190).

Попут акционе основе, и легитимацијска основа политичке мобилизације коју је спровео Милошевић против Стамболићеве фракције у СК Србије имала је два елемента. Национализам је био први елемент те легитимацијске основе, а у Милошевићевом дискурсу се манифестовао као залагање за брзо, енергично и одлучно решавање најургентнијих проблема на Косову и Метохији, пре свега када су у питању безбедност и равноправност ондашњих Срба. На Деветој седници ЦК СК Југославије, одржаној у јуну 1987. године, Милошевић је нагласио:

Присутна је и међу нама оцена да косовски проблеми, који су се тако дуго гомилали, не могу преко ноћи да се реше. Та оцена је тачна, али само делимично. Преко ноћи не може се остварити запосленост и економска развијеност Словеније, продуктивност пољопривреде као у Војводини, девизни прилив од туризма као у Далмацији, итд.

Али преко ноћи се може и мора обезбедити да сви грађани Косова буду једнаки пред Уставом и законима, као што су у том погледу једнаки грађани Словеније, Војводине или Далмације, на пример. Преко ноћи може и мора свима да буде јасно да ова земља може да заштити све своје грађане, до последњег (Милошевић 1989, 153).

Следећег месеца, на Шестој седници ЦК СК Србије, Милошевић је експлицирао да је страстан и одлучан приступ решавању косовско-метохијских проблема неопходан и да би се опозицији сузио простор за деловање:

Апеле за хладном и мирном главом слушали смо када је Косово у питању, на пример, шест година. Та политика се показала на делу као потпуно погрешна.

Хладна глава, као што се данас види, није зауставила него подстакла силовање, понижење, исељавање.

Контрареволуција не чека док се ми договарамо и прегласавамо.

Таква пракса могла би компромитовати демократију и увести на сцену свим недемократске, да не кажем десне снаге. Оне и рачунају с нашом млитавошћу и неслогом (Милошевић 1989, 160).

Оваква Милошевићева реторика је имала своје корене у Стамболићевим настојањима да, пред савезним државним и партијским врхом, промовише одлучније и радикалније деловање на Косову и Метохији. На седници Председништва ЦК СК Југославије, из арила 1986. године, Стамболић је истакао:

Ми још једном, заиста, морамо констатовати да смо и даље иза стварног стања ствари. Да се догађаји сустижу, претичу и нас затичу, да смо ми иза њих.

Да смо ми још увек у ситуацији да гасимо пожаре, да се боримо с екцесима, а не да управљамо процесима. И није ствар у томе да се ствари поправљају. Ствар је у томе да се стање радикално мења... (Стамболић 1988, 170)

Ипак, у контексту распламсале унутарпартијске борбе, припадници Стамболићеве фракције су напали радикализам у извештавању промилошевићевских медија о масакру у парафинској касарни који је, 3. септембра 1987. године, починио војник Албанац. Овај догађај је пропратила интензивна медијска кампања, чије су последице биле напади у више градова у Србији на продавнице и занатске радње чији су власници Албанци (Ђукић 1992, 148-150; Nenadović 2002, 169-170; Jović 2003, 385-387; Николић 2008, 127-128). Као један од најлојалнијих Стамболићевих људи и председник ГК СК Београда, Драгиша Павловић је први реаговао. Он је, 11. септембра, одржао састанак са главним и одговорним уредницима и партијским секретарима београдских медија на којем се реторички запитао:

Шта треба да се догоди да бисмо схватили да обарач на оружју повлаче и неодмерене, хистеричне речи на јавној сцени, понекада и један једини ред у новинама? Колико излога албанских радњи треба да буде разбијено да се уверимо да антиалбанско расположење не постоји само у упозорењима највиших органа СКЈ већ да га има и на нашим улицама?

Борба против албанског национализма је задатак у коме не сме да буде ни најмање колебљивости и попустљивости.

Свака недоследност и неодлучност и у овој борби има своју превисоку цену.

Али, ако борбу против албанског национализма прате нетрпељивост и мржња према албанској народности, чега има и у појединим јавним гласилима, онда је та борба све даље од социјалистичких начела, а све је ближа национализму ("Stenogrami" 2007, 131).

Истом приликом, Павловић је критички алудирао и на Милошевићево залагање за брзо решавање проблема на Косову и Метохији:

Укупно стање на Косову, које се не поправља ни потребном, ни пожељном, ни олако обећаном брзином, ствара опасну атмосферу у којој као да се свака изговорена реч против српског национализма доживљава као попустљивост према албанском сепаратистичком национализму.

У таквој атмосфери, са упозоравајућим одликама политичке напетости ширих размера, лако се губи оријентација, бркају се опредељења, бледе линије преко којих се не сме прећи.

Малодушност, с једне стране, или поама и хистерија, с друге, постају готово редовно стање у неким срединама и у неким јавним гласилима; малодушност смањује наш фронт, а поама и хистерија га окрећу против нас самих. Али, ко-

мунисти и јесу комунисти зато што атмосфери не подлежу већ је мењају. Питање пред којим се налазимо није само: јесмо ли јединствени да у борби против албанског национализма и сепаратизма нема ни колебања ни предаха? Већ је и питање: јесмо ли јединствени на курсу да се та борба може водити једино политиком из Програма и Статута СКЈ, кроз постојеће институције система, на темељима демократског социјализма? Све што би борбу против албанског национализма одвело ка другим путевима, дубоко је антисрпско, антијугословенско, недемократско ("Stenogrami" 2007, 131).

Иако је негирао да је својом критиком обећавања "олако обећане брзине" алудирао на Милошевића или на било кога из руководства СК Србије, Павловићу нико није веровао, већ је на Осмој седници ЦК СК Србије, одржаној 23. и 24. септембра 1987. године, искључен из овог највишег партијског органа српских комуниста. Своју првобитну тврдњу да је, у својем излагању представницима медија, критиковао националистичке интелектуалце из УКС и Српске академије наука и уметности (САНУ), касније је заменио признањем да је, ипак, мислио на Милошевића (Ђукић 1992, 162).

Идеолошки континуитет је био други елемент легитимацијске основе политичке мобилизације коју је, 1987. године, Милошевић спровео унутар СК Србије. На њему је изграђена реторика којом су се Милошевић и његове присталице декларисали као одани следбеници Јосипа Броза Тита. Наравно, то је подразумевало и доказивање да припадници Стамболићеве фракције нису довољно ревносни поштоваоци и заступници идеја и наслеђа покојног вође југословенских комуниста. Наиме, сукоб између "милошевићеваца" и "стамболићеваца" је ескалирао поводом изласка броја *Студента*, листа београдских студената, који је на насловној страни имао слику глоговог листа, нагриженог зубима с црном позадином и насловом "Ноћ вампира". Та насловна страна је представљала пародију плаката којим је најављиван Дан младости, празник прослављан 25. маја, и на којем је, на црвеној подлози, насликан зелени лист с утиснутом петокраком. Пошто се овај број *Студента* појавио пред Титов рођендан 7. маја и пред поменути празник, "милошевићевци" су сматрали да његова контроверзна насловна страна представља увредљиву алузију на Броза на коју треба оштро реаговати. "Стамболићевци" нису мислили тако, па је дошло до јавне полемике у којој су размењене оптужбе за "антититовску политику", с једне стране, и "догматизам", с друге стране (Ђукић 1992, 131-137; Јовић 2003, 382-385; Николић 2008, 123-126; Бонцић 2008, 150-159).

Милошевић је своје виђење Тита и Титовог наслеђа изложио на свечаној седници ЦК СК Србије поводом педесете годишњице Титовог доласка на чело југословенских комуниста. Ова седница је одржана 23. септембра 1987. године, у паузи Осме седнице. То је Милошевићу наро-

чито ишло на руку, пошто је тада "још увијек било врло важно да се сваки политичар који има озбиљне амбиције у југославенским партијским или државним институцијама, представи као поштовалац и вјерни слѣдбеник Титових идеја", а и тиме су знатно смањене шансе за успех "стамболићеваца", пошто би Милошевићев пораз могао да се протумачи као ограђивање од његовог, како Јовић оцењује, "топлог (иако изразито манипулирајућег) говора о Титу" (Jović 2008, 56-59). Важно је и то да је титоистичка реторика Милошевића заштитила "од директних напада политичара из других крајева Југославије, те му створила неку базу у Армији и другим федералним институцијама" (Jović 2003, 399).

У том пригодном говору Милошевић је успео да, позивањем на Титово наслеђе, легитимише пожељне политичке промене, али и да се представи као главни заштитник успомене на Тита и заступник самоуправног социјализма:

Логично питање које се намеће, међутим, јесте: како с аспекта Титовог дела и нашег досадашњег развоја гледати на кризу у којој се сада налазимо? Основна Титова схватања о нужности борбе радничке класе и о националној равноправности, о социјалистичком самоуправљању као нашем систему, о братству и јединству народа и народности, о Југославији као заједничкој домовини свих југословенских народа и народности, о несврстаној спољној политици Југославије су наша темељна одређења. Није проблем југословенског друштва данас у томе што та одређења нису добра, већ што се та одређења остварују слабо или никако. А слабо, споро или тешко остварење неког друштвеног пројекта и програма не значи увек да су идеја или програм неостварљиви, већ често да они који раде на њиховој реализацији не чине то добро. Зато је неопходно променити и преиспитати и нека средства и неке механизме, а и неке људе, да бисмо одређења и идеале револуције остварили, односно наставили тамо где нас је на револуционарном путу зауставила криза.

Отуда не можемо прихватити покушаје да се под видом демократског дијалога и у име откривања узрока кризе оспоравају Титово дело и Титова личност. Време и догађаји носе у себи неоспорне разлоге да се научно, стручно, културно, анализирају, допуне, можда временом преиспитају нека Титова схватања. Тако се, уосталом, догађало и са схватањима највећих умова прошлости. То, разуме се, не мора довести у питање мисаону целину, друштвени значај и прогресивност његових идеја. Али оно што сигурно нећемо дозволити – то је да се са целином Титовог дела и његовом личношћу обрачунавају непријатељи социјализма, па чак и хулигани. Они су изван демократског дијалога за који смо ми као друштво одређени. Хулигански напади на Тита, које смо могли уочити протеклих месеци, нису средства политичке борбе и облик испољавања мишљења, већ облик инфериорне мржње која се не сме допустити ни према једном човеку, а поготову не према највећој личности југословенских народа.

Остајући при одређењима наше револуције, социјализму и самоуправљању, братству и јединству народа и народности Југославије, независној и несврстаној политици, ми остајемо и при најбољим порукама које садржи Титово де-

ло. Криза у којој смо сада није, дакле, никакав крај самоуправног социјализма, него фаза његовог застоја која захтева велику материјалну и духовну мобилизацију да би се из ње изашло (Милошевић 1989, 167-168).

Мислим да Јовић даје превелики значај делу Милошевићевог говора у којем је Тито приказан само као човек "који инзистира на револуцији, биткама, сукобима, храбрости и јединству", а не и као личност коју "карактеризирају компромисност, плурализам, споразумијевање и братски однос свих према свима у Југославији" (Јовић 2008, 61). Штавише, Јовић објашњава да је такво разумевање Јосипа Броза искључиво као револуционара какав је био пре средине шездесетих година довело Милошевића до тога да касније подстиче, толерише и организује насиље "као допуштену методу политичких промјена" (Јовић 2008, 65). Сматрам да се треба уздржати од овако смелог закључивања и подсетити се да су југословенски комунисти себе видели као револуционарну снагу, као и да су своје противнике доживљавали као контрареволуционаре. Између осталог, и албански сепаратистички покрет на Косову и Метохији је у званичном дискурсу СК називан "контрареволуцијом". Коначно, уобичајено је да се, у пригодним говорима поводом јубилеја од националног значаја, евоцирају успомене на "херојско доба", а у Титовом случају то је био период великих искушења током Другог светског рата, али и непосредно пре и после њега.

Истина је да су, на Осмој седници, неки "стамболићевци" понудили алтернативно виђење Тита, нарочито када су у питању његови методи решавања сукоба у Партији. То је Иван Стојановић искористио да критикује одлуку Председништва ЦК СК Србије да предложи разрешење Драгише Павловића:

Мислим да је за све нас веома важно, да се у много чему угледамо на Тита. Рекао бих Титову мудрост. Ја тврдим да Тито никад у ситуацијама као што је ова из последњих неколико дана, није смењивао људе, кадрове напречац. А морам признати да седница Председништва Централног комитета Савеза комуниста Србије, од 18. и 19. септембра, носи по мојој оцени неке елементе покушаја да се напречац политички ликвидирају неки људи, чије политичке или неке друге грешке ничим нису доказане ("Stenogrami" 2007, 209).

Нешто шире импликације је могло да има излагање Љубинке Трговчевић:

Тито је читавог свог животног пута ишао корак по корак у развој. Био је спреман да прихвати сваку промену и Партија је за тих 50 година прешла један врло занимљив пут. Од једне затворене догматске партије која ради у условима илегалности, преко једне чврсте Партије у времену Рата, дошли смо до једне демократичније Партије са већом ваљаношћу у раду, дошли смо до Партије која

има другачије методе, која се прилагођава из комплекса у комплекс. Методе рада у Партији су се мењале.

Ја се бојим да се ми сада поново враћамо на неке методе које су давно превазиђене и ја не желим сада да се поново, користећи ове методе, позивамо на Тита. То је могло да се примени у неким давним временима, али у временима које је Тито, па и последњи конгрес, зацртао и док је био жив, мислим са тим не можемо да се кријемо ("Stenogrami" 2007, 192-193).

Међутим, нико није експлицитно негирао или критиковао револуционарни карактер СК, а сам Драгиша Павловић је истакао:

...Увек сам мислио, мислим и сада, да је колективна свест и дух оно што је одлучујуће за успех у борбама које водимо. Држим да су друштвени и партијски циљеви увек важнији и испред личних погледа и амбиција. Зато одлучно одбијам било какво тумачење или квалификацију мог излагања која иде за тим да ме огласе противником политике Савеза комуниста Југославије. Трудио сам се, трудићу се да своје могућности уложим у остваривање програмских задатака Савеза комуниста Југославије на јасном путу Титове револуционарне и реалне политике, која подразумева и енергичност и одлучност и ефикасност, али и пуну демократичност и хуманост у партијским односима ("Stenogrami" 2007, 176).

Павловић је оваквим исказивањем партијске лојалности одговорио на оптужбу да крши принцип демократског централизма, по којем се разлике у мишљењима могу толерисати у фази доношења одлуке, али у "фази спровођења договореног није било мјеста за различите политике или различите интерпретације" (Јовић 2003, 391). Та оптужба је на Осмој седници формулисана у уводном излагању Зорана Соколовића, секретара Председништва ЦК СК Србије:

Алузије у излагању Драгише Павловића о "олако обећаној брзини", о погрешно изабраним методама борбе, о логици прагматичне и бирократске политике, о спремности на одрицање демократских и социјалистичких принципа и тако даље, биле су очигледне и изазвале су конфузију и огорчење. У ситуацији када су Председништво Централног комитета Савеза комуниста Србије и Председништво Централног комитета Савеза комуниста Југославије, инсистирали на одлучности, на спровођењу утврђене политике на Косову и на заштравању одговорности за спровођење задатака, у борби против албанског национализма и сепаратизма, суштина ових формулација не може се никако другачије схватити него као отпор курсу Савеза комуниста што је објективно нанело велику политичку штету. (...)

Политику Савеза комуниста, како је истакао друг Слободан Милошевић, председник Председништва на овој дводневној седници, не можемо ускладити са расположењима било којих група, поготово националистичких, већ са расположењима и захтевима радничке класе. Одлучност за коју су се zaloжили Централни комитет Савеза комуниста Југославије и Централни комитет Савеза комуниста Србије, није позив на насиље, већ за хитно и енергично заустављање

насиља које већ постоји. При утврђивању ставова Савеза комуниста о Косову различити погледи могли су се толерисати. После утврђивања ставова, закључака и задатака, такве разлике се не могу толерисати. Посебно када долазе од чланова руководства. Јединство нам је неопходно. Свесни смо да до њега у току спровођења утврђене политике морамо долазити диференцијацијом, како међу чланством тако и у руководству, што је, уосталом, и у закључцима Централног комитета Савеза комуниста Југославије нарочито наглашено. Нејединство немамо разлога да сакривамо пред чланством и народом. Народ то иначе зна и осећа. Уосталом, прикривања и заташкавања су нас и довела у кризу. Морамо, међутим, одлучно и принципијелно успостављати јединство акције Савеза на Косову. То је задатак и ове наше расправе. Критика ставова Драгише Павловића и његових поступака није и не може се тумачити као критика Градског комитета. Његово излагање је индивидуални чин. Поступци су били лични и самовољни, јер су одударали од свих до сада познатих ставова Градског комитета и његовог Председништва ("Stenogrami" 2007, 156-157).

Ако је Соколовићево уводно излагање било читање "оптужнице", онда је Милошевићева завршна реч представљала изрицање "пресуде":

Питање јединства у Савезу комуниста никада није било академско питање. Питање јединства се увек поставља у односу на задатке који се налазе пред СК. Задаци о Косову, као најтежи задаци, пред СК Србије и СК Југославије, траже и најчвршће јединство. Ту компромиса не може бити. Јер сваки изгубљени дан, свако оклевање значе нове притиске, нова компликовања и продужавања кризе на Косову. Неотварање, односно заташкавање питања нејединства, поготову кад је у питању Косово, не би било само у интересу незамерања, а даље, ерозија снаге и угледа Савеза комуниста и против интереса јединства. И ако је ово преседан, неко је то тако назвао, то му није мана, јер је реч о преседану који представља раскид са праксом незамерања и толерисања нејединства на штету акционе способности Савеза комуниста. (...)

Спровођење закључака о Косову на самом почетку наишло је на велике отпоре, одвијало се веома тешко и споро. Ми смо отпоре очекивали, нарочито на Косову, од сепаратиста. Нисмо их очекивали овде.

Зато оцене о "олако датим обећањима" изречене у јеку до сада највеће мобилизације комуниста и читаве јавности да се стање на Косову реши, су представљале један тежак ударац спровођењу политике Савеза комуниста. Разводњавање или отежавање на спровођењу закључака јесте кршење партијске дисциплине, без обзира на то што се неке и некима те речи не свиђају, и кршење договора који се не могу толерисати, чак да су у питању и мање ствари од ове о којој се ради. Јер, Партија је организација. А ради се о спровођењу политике и закључака о Косову који су најважније и најкрупније питање за садашњу Србију и Југославију ("Stenogrami" 2007, 258-259).

Наглашено инсистирање Милошевића и његових присталица на титизму и демократском централизму показује нам да је, као елемент у легитимацијској основи политичке мобилизације прве фазе "Антибиоро-

кратске револуције", идеолошки континуитет још увек имао разноврсније и разрађеније реторичке манифестације од национализма, на којем је изграђено само залагање за заштиту косовско-метохијских Срба и борбу против албанског сепаратистичког национализма. Како наглашава Слободан Наумовић, "Милошевић те 1987. године свакако није био националиста", већ је "као и већина 'кадрова' који су обећавали, био оријентисан ка дисквалификацији и прогањању националистичких идеја као антикомунистичких". Међутим, "једне априлске ноћи у Косову Пољу", он је "постао потпуно свестан колику му моћ пружају националне наде које је успео да побуди" (Naumović 2009, 63-64).

*

Прва фаза "Антибирокуратске револуције" је започета Милошевићевим иступањем у Косову Пољу, априла 1987., а завршена је коначним обрачуном са Стамболићевом фракцијом на Осмој седници ЦК СК Србије, септембра исте године. У том периоду, Милошевић је спровео формалну политичку мобилизацију унутар СК, али је и успоставио савезништво с грађанским покретом косовско-метохијских Срба, главним актером тадашње неформалне политичке мобилизације. Такав спој политичких акција је морао проистећи из акционе основе која се састојала из два елемента: институционалне структуре политичког поретка и демонополизације политичког живота.

У првој фази "Антибирокуратске револуције", Милошевић је своје политичке акције легитимисао залагањем за заштиту косовско-метохијских Срба и борбу против албанског сепаратистичког национализма, као и заступањем титоизма и доктрине демократског централизма. Таква реторика је изграђена на национализму и идеолошком континуитету, као елементима легитимацијске основе политичке мобилизације српских комуниста. При томе, већи део легитимитета Милошевићевих политичких акција је, још увек, засниван на идеолошком континуитету.

Захваљујући тако спроведеној политичкој мобилизацији српских комуниста, окончаној унутрашњом диференцијацијом на Осмој седници, СК Србије је консолидован као јака и монолитна партија спремна да задржи доминантну позицију у условима све интензивније политичке демонополизације. То је и резултат победе фракције која је била спремнија да прихвати чињеницу да официјелни партијски органи и државне институције више нису једини релевантан простор за политичко деловање. Штавише, у другој фази "Антибирокуратске револуције", Милошевић је израстао из партијског у националног лидера, постигавши да грађански покрет косовско-метохијских Срба и други актери неформалне политичке мобилизаци-

је буду апсорбовани у широк друштвени покрет под вођством СК Србије. То је захтевало раст значаја демонополизације политичког живота у акци- оној и национализма у легитимацијској основи политичке мобилизације. Но, томе ће бити посвећено посебно истраживање.

Литература

- Antonić, Slobodan. 2002. *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića*. Beograd: Otkrovenje.
- Blagojević, Marina. 2002. "Iseljavanje Srba sa Kosova: trauma i/ili katarza". U *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju (I deo)*, prir. Nebojša Popov, 265–298. Beograd: Samizdat B92.
- Blagojević, Marina. 2008. "Milošević i Kosovo: spirala zla". U *Slobodan Milošević: put ka vlasti*, ur. Momčilo Pavlović, Dejan Jović i Vladimir Petrović, 98–117. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Beograd – University of Stirling.
- Бонцић, Драгомир. 2008. "Београдски универзитет и Осма седница. Стање на Универзитету 1987. године и 'случај Студент' ". U *Slobodan Milošević: put ka vlasti*, ur. Momčilo Pavlović, Dejan Jović i Vladimir Petrović, 149–160. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Beograd – University of Stirling.
- Vladisavljević, Nebojša. 2002. Nationalism, Social Movement Theory and the Grass Roots Movement of Kosovo Serbs, 1985-1988. *Europe-Asia Studies* 54 (5): 771-790.
- Vladisavljević, Nebojša. 2008. "Milošević's Ascent". U *Slobodan Milošević: put ka vlasti*, ur. Momčilo Pavlović, Dejan Jović i Vladimir Petrović, 173-195. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Beograd – University of Stirling.
- Gojković, Drinka. 2002. "Trauma bez katarze". U *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju (I deo)*, prir. Nebojša Popov, 401-430. Beograd: Samizdat B92.
- Dragović-Soso, Jasna. 2004. *"Spasioci nacije". Intelektualna opozicija Srbije i ožiljavanje nacionalizma*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Đukić, Slavoljub. 1989. *Čovek u svom vremenu. Razgovori sa Dobricom Ćosićem*. Beograd: Filip Višnjić
- Ђукић, Славољуб. 1992. *Како се догодио вођа. Борбе за власт у Србију после Јосипа Броза*. Београд: Филип Вишњић.
- Jović, Dejan. 2003. *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspon, kriza i pad Četvrtе Jugoslavije (1974-1990.)*. Zagreb: Prometej – Samizdat B92.
- Jović, Dejan. 2008. "Osma sjednica: uzroci, značaj, interpretacije". U *Slobodan Milošević: put ka vlasti*, ur. Momčilo Pavlović, Dejan Jović i Vladimir Petrović, 33-68. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Beograd – University of Stirling.
- Lekić, Bojana, Zoran Pavić i Slaviša Lekić (prir.) 2009. *"Antibirokratska revolucija" (1987-1989)*. Beograd: Statusteam – Službeni glasnik.
- Lekić, Slaviša i Zoran Pavić (prir.) 2007. *VIII sednica CK SK Srbije. Nulta tačka "narodnog pokreta"*. Beograd: Statusteam – Službeni glasnik.
- Милошевић, Слободан. 1989. *Године расплета*. Београд: БИГЗ.

- Naumović, Slobodan. 2009. *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju – "Filip Višnjić".
- Nedeljković, Saša (ur.) 2007. *Antropologija savremenosti*. Beograd: Srpski genealoški centar – Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Nenadović, Alekandar. 2002. "'Politika' u nacionalističkoj oluji". U *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju (II deo)*, prir. Nebojša Popov, 151-177. Beograd: Samizdat B92.
- Николић, Коста. 2006. "Нико не сме да вас бије". Слoбoдан Милошевић у Кoсoву Пољу 24-25. април 1987. *Историја и мит*. Београд: Институт за савремену историју.
- Николић, Коста. 2008. "Осма седница – крај борбе за Титово наслеђе у Србији". U *Slobodan Milošević: put ka vlasti*, ur. Momčilo Pavlović, Dejan Jović i Vladimir Petrović, 121-148. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Beograd – University of Stirling.
- Pavlović, Momčilo, Dejan Jović i Vladimir Petrović (ur.). 2008. *Slobodan Milošević: put ka vlasti*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Beograd – University of Stirling.
- "Peticija 2016 građana KiM". 2009. U "Antibirokratska revolucija" (1987-1989), prir. Bojana Lekić, Zoran Pavić i Slaviša Lekić, 191-194. Beograd: Statusteam – Službeni glasnik.
- Popov, Nebojša (prir.) 2002. *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju (I i II deo)*. Beograd: Samizdat B92.
- Radić, Radmila. 2002. "Crkva i 'srpsko pitanje'". U *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju (I deo)*, prir. Nebojša Popov, 301–339. Beograd: Samizdat B92.
- Ribić, Vladimir. 2007. "Srpski nacionalizam na kraju dvadesetog veka". U *Antropologija savremenosti*, ur. Saša Nedeljković, 150-171. Beograd: Srpski genealoški centar – Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Рибих, Владимир. 2008а. Неформална политичка мобилизација и нестрпљиви национализам на Косову и Метохији. *Етноантрополошки проблеми* 3 (1): 229-242.
- Рибих, Владимир. 2008б. Национализам хрватских комуниста у време "Маспока". *Antropologija* 6: 54-74.
- Рибих, Владимир. 2009. Уставне промене и државно јединство у реторици "Антибирокартске револуције" у Србији. *Етноантрополошки проблеми* 4 (1): 185-212.
- Stambolić, Ivan. 1988. *Rasprave o SR Srbiji 1979-1987*. Zagreb: Globus.
- "Stenogrami". 2007. U *VIII sednica CK SK Srbije. Nulta tačka "narodnog pokreta"*, prir. Slaviša Lekić i Zoran Pavić, 129-259. Beograd: Statusteam – Službeni glasnik.
- Ћосић, Добрица. 1992. *Српско питање – демократско питање*. Београд: Политика – Стручна књига.
- Hudelist, Darko. 1989. *Kosovo. Bitka bez iluzija*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet.
- Šolević, Miroslav. 2009. "Ispovest". U "Antibirokratska revolucija" (1987-1989), prir. Bojana Lekić, Zoran Pavić i Slaviša Lekić, 167–178. Beograd: Statusteam – Službeni glasnik.

Vladimir Ribić

The Political Mobilization of Serbian Communists in the
First Phase of the "Antibureaucratic Revolution"

This paper offers an analysis of concrete actions and legitimations, and also of the elements of the action- and legitimation basis of the Serbian communists' political mobilization conducted during the first phase of the so-called Antibureaucratic Revolution, which began in April 1987 with Slobodan Milošević's speech in Kosovo Polje, and came to an end with the intra-party showdown at the Eighth Session of the Serbian Communist Party's Central Committee in September of the same year. The paper also provides a reconstruction of the political context in which the mobilization was conducted.

Key words: political mobilization, Serbian communists, "Antibureaucratic Revolution"

Vladimir Ribić

Mobilisation politique des communistes serbes dans la première phase de la "Révolution anti-bureaucratique"

J'analyserai dans ce travail les actions concrètes et les légitimations, ainsi que ceux des éléments de la mobilisation politique des communistes serbes ayant pour base l'action et la légitimation. Cette mobilisation a été menée dans la première phase de la "Révolution anti-bureaucratique", entamée par le discours prononcé par Milošević à Kosovo Polje en avril 1987, et achevée par un règlement de compte à l'intérieur du parti à la Huitième session du Comité central de La Ligue des Communistes de Serbie, au mois de septembre de la même année. Naturellement, je m'efforcerai aussi de reconstruire le contexte politique dans lequel cette mobilisation a été menée.

Mots-clés: mobilisation politique, communistes serbes, "Révolution anti-bureaucratique"

Примљено 20.03.2010.

Прихваћено 7.04.2010.